

ŠKOFJELOŠKO PLATNARSTVO IN NJEGOV ZATON

1. PRIDELOVANJE LANU IN HISNA IZDELAVA PLATNA

Do sredine preteklega stoletja se je podeželsko ljudstvo oblačilo v domače platno, sukno in irhovino, le svila se je po pretežni večini uvažala. Lan za izdelavo platna so sadili skoro v vseh okrajih na Kranjskem. Platno za domačo potrebo so izdelovali na kmetih iz doma pridelanega lanu. Posebno znano je bilo mikano platno iz okolice Smlednika, Medvod in Mengeša. Najpomembnejša pa je bila izdelava mikanega surovega platna in napol ter popolnoma beljenega platna iz škofjeloškega okraja, kjer je bila ta tkalska obrt udomačena že nad 500 let. Sredi preteklega stoletja navajajo poročila, da je znalo v širši in daljni okolici še najmanj 8000 oseb tkati platno na domačih ročnih statvah.

Trgovski center gorenjskega platnarstva v dobi loškega gospostva je bila Škofja Loka. Njeno platnarstvo je bilo zasnovano na pridelovanju lanu v vsej okolici ter v Poljanski in Selški dolini. Podložniki loške gosposke so na svojih kmetijah pridelovali lan, ga sušili, godili, otepali, trli in gredežali ter iz njega izdelovali prejo, ki so jo na ročnih statvah predelali v platno in ga tudi sami belili. Pretežni del izdelanega platna so porabili na domu za telesno perilo, za razne gospodinjske svrhe, za posteljino in za izdelavo vreč. Presežek pa so prodajali trgovcem v Škofji Loki, ki so po več tisoč kosov platna izvažali v alpske dežele in v Italijo. Izdelava platna je imela na podeželju obeležje domačega dela. Skoro v vsaki kmečki hiši so imeli statve, na katerih so delali ob jesenskih večerih in v zimskem času. Tkali niso samo gospodarji, marveč tudi odrasli člani družine, gostači in služinčad. Ponekod so prišli h kmetom potujoči tkalci, ki so spredli in stkali ves pridelek za domačijo. Kolovrat je spadal k ženitovanjski opremi neveste in belo domače platno v skrinjah je bilo ponos gospodinje.

2. ŠKOFJELOŠKI TKALSKI CEH IN KMEČKI TKALCI

V Škofji Loki nastanjeni tkalci, ki so se kot obrtniki pečali z izdelavo platna za prodajo in izvoz, so imeli svojo stanovsko organizacijo, tkalski ceh. Kdaj je bil ustanovljen, ni ugotovljeno. Iz ohranjenih spisov vicedomskega arhiva pa je razvidno, da je obstojal še sredi XVIII. stoletja. Mestni tkalci so videli v kmečkih platnarjih konkurenco, ki so jo označevali s šušinarstvom in proti kateri so se uporno borili. Medtem ko so bili sami vezani na stroga cehovska pravila, je na podeželju vladala sorazmerna svoboda in ni veljala zahteva, da se mora vsak tkalec izučiti pri mojstru. Spor je nastal, ker so kmetje lahko na sejmih vnovčevali svoje izdelke direktno in brez posredništva profesionalnih mestnih tkalcev in trgovcev. Zato je

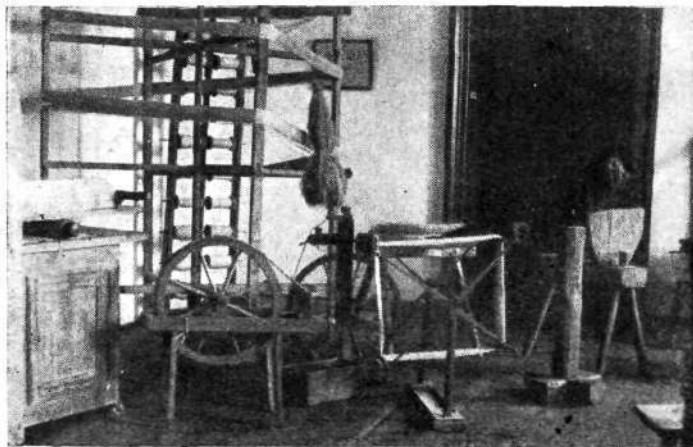
ceh želel, da bi se tudi kmečki tkalci vključili v škofjeloški tkalski ceh, da bi imel tako kontrolo nad podeželskim delom.

Tako so v vlogi leta 1755 zahtevali, naj bi se tkalski ceh razširil na ves okraj loške gosposke. Deželni stanovi so se temu upravičeno upirali, poudarjajoč, da obsega področje loške gosposke pet župnij in sicer Staro Loko, Poljane, Selca, Ziri in Dovje. Zaradi obsežnosti in oddaljenosti navedenih področij so bili stanovi mnenja, da ne kaže siliti tkalcev v teh krajih, da bi se vpisali v loški ceh. Opozarjali so, da je izdelava platna na kmetih hišna obrt, ki ima sezonski značaj in da se pretežni del tega platna porabi doma.

Kmečki tkalci so bili odločno proti inkorporaciji v loški ceh. Predvsem so se borili proti plačevanju prispevkov, pa tudi proti obvezi, da bi morali vpisovati vajence ter so zahtevali, naj ostane izdelava platna v okviru hišnega dela še naprej svobodna. Škofjeloški tkalski ceh je nato poskusil inkorporirati sitarske tkalce, pa tudi to njegovo zahtevo so deželni stanovi odbili. Inkorporacijo kmečkih tkalcev so zahtevali tudi loški trgovci s predpostavko, da bodo potem lažje nabavili platno. Mestno starešinstvo pa je trgovce in tkalce podpiralo.

Škofjeloška trgovina s platnom je bila sredi XVIII. stoletja na višku svojega razvoja. Kupovala je polhograjsko platno, zalagala obrtniške tkalce z lanenim predivom, ki ga je dobivala s Koroškega za izdelavo eksportnega blaga. Beleške v spisih iz leta 1726 cenijo, da se je letno na Krausjem izdelalo za pol milijona goldinarjev platna. Pri vsem tem pa mestni trgovci v Škofji Loki niso bili dovolj močni in spretni, da bi trgovino s platnom popolnoma koncentrirali v svojih rokah. Vedno so se pojavljali podeželski prekupčevalci, med katerimi je v spisih omenjen Simon Jugovec iz Kranja, ki je stanoval v Bitnju na loškem ozemlju. Pritožbe trgovcev niso mnogo izdale.

Deželni stanovi so ščitili kmečke pridelovalce lanu, ki so že od davnih časov iz lastnega pridelka izdelovali platno. Opirali so se na to, da je izven loškega gospostva revnim hribovskim kmetom povsod dovoljeno, da svobodno

Kolovrat z vretenom je spadal med ženitovanjsko opremo kmečke neveste. Detajl iz razstavnega prostora domače obrti v loškem muzeju
Foto Jože Oblak

tkejo in prodajajo platno. Pripominjali so, da je tudi med mestnimi tkalci veliko takih, ki so se tkanja naučili na kmetih in so potem delali kot potujoči tkalci, dokler se niso naselili v mestu. Spor je bil slednjič rešen z odločitvijo, da lahko sprejme škofjeloški ceh tiste kmečke tkalce, ki želijo sami pristopiti, kmetom pa naj se pusti stara pravica. Tudi v mestih

naj se ne sili tkalcev, ki nimajo sredstev, da bi plačali visoke pristojbine, ki so bile običajne, naj pristopijo k cehu. Tako je bila zmanjšana nevarnost, da bi tkalska obrt med kmečkim prebivalstvom izumrla.

5. TRGOVANJE S PLATNOM

Po okrožnici dvorne pisarne z dne 5. aprila 1754 so smeli tkalci prodajati kosovno in krojno blago le tam, kjer ni bilo nobenega trgovca s platnom, in samo lastne izdelke. Če so bile v dotičnem kraju samo trgovine z mešanim blagom, so smeli prodajati lastni izdelek vsak dan in ne le ob tržnih dneh oziroma na sejnih. Na podeželju so smeli po dvornem rezervatu z dne 16. oktobra 1753 tkalci v krajih, kjer so trgovci s platnom prodajali tudi drugo blago, prodajati lastni izdelek na kose ali na komolce. Mojster, ki je hotel trgovati s platnom, je moral imeti v svoji delavnici najmanj tri statve. Tkalcem, katerim ni bilo izdano formalno dovoljenje za trgovino s platnom, je bilo po dvorni odločbi z dne 24. januarja 1774 dovoljeno, da smejo platno tudi krojiti. Večje trgovske prostosti pa jim niso dovolili, da se ne bi njihovo krajevno prodajanje razširilo v splošno trgovsko poslovanje. Prekrške so kaznovali z denarnimi globami in prepovedjo, ob ponovnem primeru pa tudi z zaplembo blaga.

Prodaja na domu je bila po dekretu dvorne pisarne z dne 9. maja 1786 omejena na lastne proizvode, trgovanje na sejnih pa je bilo neomejeno. Izven tržnega posla tkalci niso smeli trgovati s tiskano kotenino (dvorna odločba z dne 10. maja 1795). Pač pa je bilo po dekretu dvorne komore z dne 2. maja 1815 tkalcem dovoljeno, da smejo zalagati druge tkalce s predivom in jim dajati naročila, prevzemati njihove izdelke in jih prodajati na svoj račun. Tkalske mojstre, ki bi namenoma ali na prevarljiv način odtujili in zadržali predivo, ki so ga prejeli v predelavo, so po odločbi z dne 29. maja 1764 v prvem primeru kaznovali z občutno telesno kaznijo, v ponovnem primeru pa z odvzemom meščanske in mojstrske pravice.

V dobi prohibitivnega sistema do leta 1858 je znašala uvozna carina za cent surovega lanu 15 krajcarjev, mikanega pa 52 krajcarjev. V zaščito domače predelave je bil izvoz surovega lanu obremenjen s 5 goldinarji, mikanega pa s 7 goldinarji. Za uvoz lanenega prediva v nebeljenem stanju se je plačalo 4 gold. 12 krajc., za beljeno pa 5 gold., medtem ko je izvozna carina za cent nebeljenega prediva za tkalce znašala 8 gold. 24 krajc., beljenega pa 2 gold. 50 krajc. Barvanje prediva je bilo zaščiteno z 12 gold. 30 krajc. Za uvoz lanenega platna pa se je plačalo na funt 6 gold. To ozračje prohibitivnega carinskega sistema je voljo po napredku in zanimanje za konkurenčne razmere v tujini premočno uspavalo in zrušitev tega sistema leta 1858 je imela poleg drugih momentov usodne posledice za obstoj platnarstva.

4. PRICETKI BOMBAŽNE KONKURENCE IN ZAOSTAJANJE PLATNARSTVA

Pobijajoč šušmarstvo je tkalski ceh prezrl nevarnost, ki je začela pretiti platnarstvu zaradi velike tehnične revolucije pri izdelavi tekstilnega blaga. Delovni pogoji in organizacija tkalstva v daljnem svetu so se naglo izpreminjali. Uvajale so se nove metode predenja in obdelovanja lanenih vlaken in vedno močnejše se je pojavljala konkurenčna surovina bombaž, ki je pretil, da bo s časom izpodrinil laneno platno. Odkritje parnega stroja in

mehaničnih stavev pa je omogočilo, da se je predelovanje tekstilnih surovin, predenje in tkanje pričelo koncentrirati v velikih obratih, kjer se je delalo hitreje in ceneje na strojih na mehanični pogon. Bilo je samo vprašanje časa, kdaj bo pod konkurenco strojev umrtvena vsa ročna izdelava.

V tovarniških obratih so predelovali čedalje več bombaža, iz katerega so izdelovali lahno, gladko in belo blago, ki je bilo tudi v cenah konkurenčno. Že leta 1829 je bila ustanovljena mehanična predilnica in tkalnica v Ajdovščini, kateri je leta 1837 sledila mehanična bombažna predilnica in tkalnica v Ljubljani v tako imenovani Blatni vasi ali poznejši Kolodvorski ulici. Ta trinadstropna tovarniška zgradba je štela za takratne čase med najmodernejše predilnice. Obratovati je začela leta 1838 na parni pogon z 8000 vreteni in 360 delovnimi močmi. Leta 1857 je izdelala že 3600 centov bombažnega prediva in 33.600 zavitkov blaga v vrednosti pol milijona gold. Nošnja in raba bombažnih tkanin se je vedno bolj širila in je začela izpodrivati laneno platno. Tudi pri izvozu so nastajale za škofjeloške irgovce vedno hujše konkurenčne razmere.

Kranjska kmetijska družba, ki je bila takrat glavni predstavnik in pobornik gospodarskega napredka, je jasno spoznala, da je važna izvozna panoga in kultura domačih tekstilnih surovin, iz katere so se za pretežni del podeželskega ljudstva izdelovala oblačila, v nevarnosti. Že leta 1842 poroča v analih kmetijske družbe dr. Orel, da so na Češkem upeljali boljše metode pripravljanja vlakna in se naučili novega načina za hitro in dobro predenje, medtem ko pri nas ni bilo opaziti nobenega oziroma le malo napredka. Dr. Orel je opozoril, da tako ne bomo mogli vzdržati konkurence in poudaril, da je kranjsko platnarstvo dajalo deželi bogat zaslužek, posebno podložnikom loškega gospodstva, ki so prodajali vsako leto laneno prejo in slovito jadvovino v jadranska pristanišča.

Dr. Orel je zborovalcem živo predočil, da se je na Češkem izdelava tako izpopolnila, da loško platno ne more konkurirati niti v finosti niti

Gorenjska noša iz doma tkanege platna kot jo je pokazal Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske 1689

glede enakomernosti niti, pa tudi ne v cenah. Vzrok temu je češki kolovrat in izpopolnjene gredeše, s katerimi se češe in ureja vlakno. Češki kolovrat predivo bolj napne in hitreje suče kot naš. Vzrok temu je razmerje velikosti pogonskega kolesa proti vretenu. S češkim kolovratom se lahko sprede do eden funt vlakna dnevno. Platno ni tako grobo kot je večina našega, ki

ima zaradi nezadostnega sukanja svaljke in izgleda, kot da bi bilo pri barvanju ožgano, ker se platno s svaljki ne obarva enakomerno.

Dr. Orel je poudaril, da predenje s češkim kolovratom ni tako naporno kot z našim, ker počiva cela noga na stopalih, medtem ko se dela pri nas samo s prsti, ostali del noge pa visi brez opore v zraku. Vlakno je na Češkem prirejeno tako, da ga je mogoče do najmanjšega odpadka fino spresti.

V ilustracijo je navajal naslednjo kalkulacijo: Cent navadnega platna da tam 70—87 komolcev finega platna, ki se lahko proda po 36—50 krajc., torej za 50 gold. 40 krajc., 36—40 palic srednjega platna znese 53 gold. 12 krajc., če se računa vlakno po 10 krajc. pa 16 gold. 14 krajc. Tkalčeva mezda za 215 komolcev po 15 krajcarjev znese 53 gold. 15 krajc., plača za dvakratno beljenje 7 gold., 6 krajc., za predenje in gredešenje ostane 26 gold. 51 krajc. Tega zaslužka naši predilci niso mogli nikdar doseči. Odpadek pa so na Češkem uporabljali za izdelavo embalažnega platna. Dr. Orel je opozoril, da je izdelava kolovrata enostavna in da stane 1 gold. 45 krajc. Poudaril se je tudi, da bi sam oziroma pisarniški sluga Strobach iz Rumburga naučil predilce novega načina predenja.

Na iniciativo družbe sta začela mojstra Unglert in Nickl v Ljubljani izdelovati po češkem vzoru kolovrate, ki pa so bili predragi, da bi si jih mogli revnejši kmetje privoščiti. Novi kolovrati so bili razstavljeni leta 1844 na obrtniški in industrijski razstavi v Ljubljani.

5. SEJMARSTVO POSPESUJE VDOR BOMBAZEVINE

Na letne kramarske sejme so prinašali sejmarji in židovski prekupčevalci iz Moravskega mnogo tekstilnega blaga, ki je bilo za oko bolj prikupno, lažje, gladko izdelano in svetlo lesketajoče se, kot grobo domače platno. Četudi v trpežnosti ni bilo enakovredno domačemu lanenemu platnu, je nizka cena in tehnična dovršenost odločila, da se je nakup bombažnega blaga vedno bolj širil. Povpraševanje po domačem platnu je popuščalo, izdelek domačih tkalcev je zaostajal in se vračal neprodan s sejmov. Irgovec in tkalec sta uvidela, da domače platno ne gre več tako v denar kot nekdanj. Tkalci so zato začeli opuščati svojo obrt in si skušali najti drugo zaposlitev. Izdelava platna se je vedno bolj umikala v bolj oddaljene nribovske kraje. Pa tudi tja je s sejmi prodiralo uvoženo kramarsko blago in nove mode nošnje in oblačjenja, ki se jih je tudi podeželje v vedno večjem obsegu oprijemalo.

Glavna kupčija in izmenjava blaga, prodaja izdelkov in nakup potrebnih se je v tej dobi vedno bolj koncentriral na letnih in kramarskih sejmi. Sejmi so bili številno obiskani. Tja so prišli podeželani iz bližnje in daljne okolice. Razen mest so tudi podeželski kraji dobivali privilegije in pravice letnih kramarskih sejmov v rastočem obsegu.

Skofja Loka kot naravni trgovski center širokega zaledja je imela po privilegiju, ki ga je izdal cesar Ferdinand 31. oktobra 1842, in po odloku dvorne pisarne št. 33429 osem letnih sejmov in sicer 17. marca, 24. aprila, 24. junija, 25. julija, 24. avgusta, 29. septembra, v torek pred binkoštim

in 25. novembra. Tako se je koncentriral v nezimski dobi na skoraj vsakomesečnih sejnih močan sejmiski promet v škofjeloškem mestu. Toda kmalu se je začela tudi okolica potegovati za sejmske pravice in privilegije. Poleg Škofje Loke so Železniki dobili pravico do treh sejmov (17. januarja, 1. maja in 30. novembra), Poljane pa do dveh (4. maja in 28. oktobra), ki so bili odobreni z odlokom deželne vlade 18. marca 1865, št. 2628. Pri Sv. Volbenku sta bila dva sejma letno: v soboto po Jurijevem in drugo soboto po Jakobu. Podobno so imele Hotavljane dva sejma, 25. aprila in 16. avgusta, že po odloku deželne vlade z dne 12. decembra 1855. Žiri so že poprej dobile kar 5 sejmov na podlagi privilegija z dne 17. julija 1840, in sicer na postno sredo, na sredo po veliki noči, 13. junija, 4. julija in 21. oktobra. Sejmstvo je pomenilo pojačanje vdora tujega blaga in decentralizacijo loške založniške in posredniške trgovine.

Že sam način prodajanja blaga po sejnih je bil za podeželane privlačen. Zgovornost, navidezno popuščanje pri cenah in drugi kupčijski triki sejmarnjev pa so slednjič čisto pridobili kupce, da so vedno bolj dajali prednost tujemu izdelku.

6. NAPORI KMETIJSKE DRUŽBE ZA POSPEŠEVANJE PLATNARSTVA

Poročilo trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani za leto 1852 navaja, da je bilo pridelanega na Kranjskem 10.000 centov lanu in 14.000 mernikov lanenega semena. Lan, ki so ga sejali od srede avgusta do začetka septembra so imenovali »ozimc« ali »turk«. Želi so ga sredi junija. Uspel je dobro le takrat, če je bil nasad čez zimo pokrit s snegom. Od poletnega lanu, ki so ga imenovali »presle«, se je razlikoval, ker je imel močnejše korenike in več vej na stebelu. Dajal je kratko in grobo vlakno. Sredi preteklega stoletja je bila po tem poročilu trgovina z domačim platnom, posebno s kranjsko jadrovino, ki je slovela kot dobra in trpežna, tako znatna, da so poleg domačega pridelka uvozili s Koroškega in Štajerskega nad 5000 centov lanu, da bi krili povpraševanje po blagu. Mnogo platna je šlo za vreče, predno je leta 1870 stekla gorenjska železnica in predno so začeli skozi Sueški prekop uvažati juto za izdelavo žakljevine.

Posebno iskano je bilo platno za rute, prte in posteljnino. Statistika trgovske zbornice navaja leta 1855 še 65 izdelovalcev platna in belilcev ter sedem trgovcev s platnom in belim blagom. Toda v drugi polovici preteklega stoletja je bilo povpraševanje po lanenem platnu vedno manjše in ko se je okrog leta 1870 italijanski trg zaprl z visoko uvozno carino, je pričel tudi izvoz vedno bolj popuščati.

Kmetijska družba je opazovala to neenako borbo dveh tekstilnih surovin, domače in tuje, ter je smatrala za svojo dolžnost, poskusiti rešiti proizvodnjo platna na ta način, da bi regenerirala kulture lanu in dosegla večjo proizvodnjo, boljše kvaliteto in popolnejšo obdelavo. Da bi podučil kmetovalce na poljuben način o gojenju in obdelavi lanu, je spisal dr. Šubert priročen pouk, kako prirediti zemljo za sejanje lanu, kako ga je treba obirati, goditi ter mikati.

Ko je leta 1870 gorenjska železnica odprla pot stalnemu dotoku tujega izdelka iz Šlezije, Češke in Moravske v gorenjske kraje, je Kmetijska družba na občnem zboru 24. novembra 1870 ponovno postavila vprašanje kultivi-

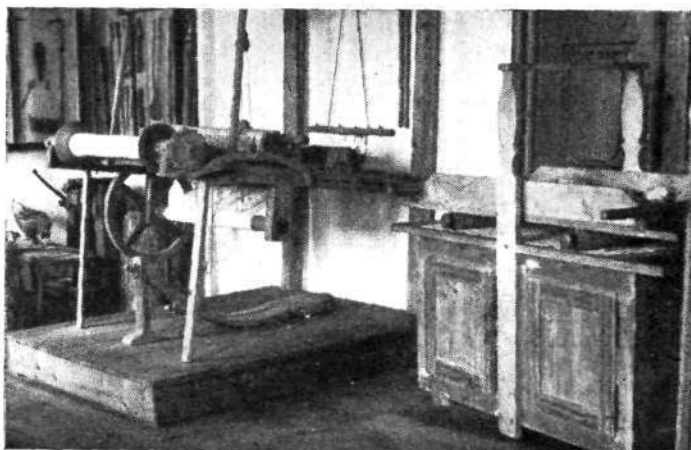
ranja lanu na dnevni red. Poročevalec Rihard Dolenc, ki ga je bila Kmetijska družba s štipendijo poslala v strokovno šolo v moravski Schönberg, je uvodoma ugotovil, da je Kranjska slovela kot prva dežela v Avstriji v gojenju predilstva. Krila je ne samo domačo potrebo platna, temveč je kranjsko platno v izvozu uživalo velik sloves in je bilo eden izmed poglavitnih činiteljev tedanje deželne kupčije. Danes tega ni več. Predilstvo je v mnogih krajih popolnoma opuščeno, v drugih pa se kmet ukvarja z njim le toliko, da ustreže domačim potrebam. Omenja, da so Kmetijske novice o tem mnogo pisale in če se še kak groš zasluži, se to z nekdanjo imenitno kupčijo ne da primerjati.

Dolenc ocenjuje položaj in navaja kot glavni vzrok, da so z razvojem železnic pričeli uvažati mnogo tujega blaga, ki ni vedno boljše, vendar pa je cenejše. Cenejše zato, ker ga izdelujejo v velikih množinah na strojni način, medtem ko pri nas delamo še vedno v malem obsegu in na roko. Kot drugi vzrok navaja, da prebivalstvo na kmetih hrepeni po tanjših platnih iz žlahtnega lanu, ki so umno izdelana in ustrezajo modi. Kot tretji vzrok navaja širjenje porabe bombaža, ki vedno močnejše izpodriva platno.

V pomoč proti temu nasvetuje kratko in jedrnato, da moramo skušati pridelati čim več in prav dobrega prediva. Da bi to dosegli, je potrebno izvrstno seme. Domač zimski in letni lan daje ostro in debelo vlakno, od katerega ne moremo mnogo dobrega pričakovati. Pri našem na Kranjskem pridelanem predivu se ne loči, ali je laneno ali konopljeno. Nasvetuje nakup ruskega ali holandskega semena. Tudi je treba pridelovalce praktično poučiti in jim dati navodila, kako obdelovati lanene kulture. V ta namen je svetoval nastavitvev potovalnega učitelja, ki naj bi ljudem praktično pokazal, kako je treba ravnati.

Slednjič je opozoril na potrebo organizacije in ustanovitve predelovalnic lanu, ker posameznik nima niti dovolj sredstev niti orodja, ljudi in časa, da bi lahko vse sam opravil. Nasvetuje, naj bi se osnovalo delniško podjetje ali privatna tvrdka, kjer bi bila koncentrirana namesto takratne razkosane trgovine vsa predilna kupčija. Donosnost lanenih kultur je pojasnil z naslednjimi podatki:

Na oral se pridelala do 25 centov suhih stebel po 2.5 gold., kar da 62 goldinarjev; 10 mernikov lanenega semena se lahko vnovči po 6 gold., skupaj za 50 goldinarjev. Pri tem se odlična stebela morejo prodajati tudi po 5 gold. in se jih pridelala lahko tudi do 30 centov. Predilnice na Moravskem so plačevale lepo predivo do 40 gold. za cent.

Statve in munga med razstavljenimi predmeti domače obrti v loškem muzeju
Foto Jože Oblak

7. UVOZ TUJIH SEMEN IN STANJE KULTUR LANU

Ob koncu poročila je dr. Bleiweis predstavil zboru absolventa tkalske šole na Moravskem Piskarja in Majorana, ki sta bila določena, da skupno z Dolencem prevzameta akcijo za regeneracijo platnarstva in kultiviranja lanu. Že naslednje leto je Kmetijska družba naročila za 390 gold. lanenega semena iz Rige, ki se je dobro obneslo in je bilo pri nas z uspehom kultivirano. Naročila je tudi potrebno orodje, ki ga je oddala kmetovalcem. V letu 1873 je bilo nakupljenega semena iz Rige za 584 gold. Poročila omenjajo, da je bilo z njim doseženo 4 čevlje dolgo vlakno, tenko, svetlo in trdno, ki je dalo za 50% več prediva kot najboljše domače seme. V letu 1874 so naročili 260 mernikov semena iz Rige in učitelj Piskar je dvakrat poučeval vodiške predilce, kako je treba ravnati z lanom po belgijski metodi. Kmetovalci so prispelo seme takoj razgrabili. Leta 1875 je bilo naročenih 660 mernikov semena iz Rige in leta 1880 je Kmetijska družba uvozila 35 ton semena iz Rige za 805 goldinarjev.

Od tega časa naprej se v poročilih kulture lanu omenjajo vedno bolj poredko. Statistika lanenih posevkov iz leta 1872, sestavljena po sodnih okrajih, navaja, da je bilo zasajenih z lanom v okraju Brdo 425 oralov, Skofja Loka 442, Litija 377, Tržič 49, Kamnik 437, Radovljica 145, Ljubljana okolica 303, Kranjska gora 26, Kranj 236, Ljubljana mesto 8, Stična 760, Trebnje 275, Ribnica 174, Kostanjevica 245, Mokronog 216, Črnomelj 235, Rateče 103, Velike Lašče 121, Novo mesto 421, Kočevje 197, Žužemberk 79, Krško 115, Metlika 34, Idrija 320, Lož 184, Planina 165, Postojna 120, Vrhnika 106, Ilirska Bistrica 47, Vipava 4 in Senožeče 2 orala; skupaj 6371 oralov.

V treh krajih so nasadi lanu dosegali 6—7% vseh kultur, v škofjeloškem pa le 5%.

8. PORAZNA BILANCA PROPADANJA PLATNARSTVA

Podrobno bilanco domačega platnarstva in uvoza tujega platna je sestavil Franc Schollmayer in jo objavil v naznanilih Kmetijske družbe za leto 1871. V njej ugotavlja, da se na Kranjskem na 6389 oralih zemlje pridelava letno povprečno 80.578 mernikov lanenega semena in 13.963 centov lanu. Od tega je bilo izvoženega 200.000 vatlov loškega platna v Italijo, na Hrvaško in v Aleksandrijo s povprečno ceno po 20 krajcarjev za vatel, kar je zneslo 40.000 goldinarjev. Nadalje 40.000 vatlov lanenih povojev po 4 kraje., okrog 2000 lanenih vreč po 75 kraje., 1000 centov surovega lanu po 16 gold. in 8000 mernikov lanenega semena po 1,75 gold.

Skupna vrednost izvoženega blaga lanenih kultur je bila torej 73.100 goldinarjev. Ves ostanek pridelka je bil porabljen v domačijah in za obrtniške potrebe. Nasproti pešajočemu izvozu pa je bilo uvoženih na Kranjsko za 1.138.700 gold. izdelkov iz lanu in sicer:

	Količina vatlov	Cena za vatel v kraje.	Skupna vrednost v goldin.
hodničnega platna, tuzemskega	200.000	14	28.000
hodničnega platna iz jute, tujega	250.000	20	50.000
grobe žakljevine, tuzemske	150.000	26	39.000
prtenine, moravske, češke	200.000	22	44.000
prtenine iz preje, moravske in šlezijске . . .	250.000	28	70.000

	Količina vatov	Cena za vateł v kraje.	Skupna vrednost v gold.
kreas ali usnjate prtenine, moravske	200.000	40	80.000
rumburškega platna	15.000	60	9.000
poljskega platna	10.000	20	2.000
kanafas platna	50.000	22	11.000
gornjeavstrijskega platna	20.000	28	5.600
gornjeavstrij. namiznega platna in gradlja	25.000	30	7.500
moravskega lanenega namiznega platna in gradlja	100.000	40	40.000
laneno platno za hlače tela russa itd.	20.000	28	5.600
prtenih rut, belih in pisanih	100.000	25	25.000
lanenega sukanca	500.000	40	200.000
prtenih povojev	100.000	10	10.000
platnenih vreč	20.000	60	12.000
lanene preje	10.000	50	500.000

Scholmayer je nato analiziral vso zaostalost pri pridelovanju lanu na Kranjskem in vse napake, ki jih delajo kmetje, zaradi katerih pridelajo namesto svetlega in belega rumeno-rujav lan. Povsod delajo še z ročnimi trlicami in le dve trlici na Kranjskem sta imeli železne valje. Tekstilec Piskar je v Motniku skušal ustanoviti družbo za predelovanje lanu, toda podjetje ni bilo sposobno življenja in je propadlo. Šol za izdelovanje prediva in predilnic ni bilo. Predli so na navadnem kolovratu pozno v noč, pri prijetnem kramljanju predic in ob svečavi gorečih borovih tresk. V Beli krajini in na Hrvaškem je imelo platnarstvo dober domač trg, pa tudi na Kočevskem, kjer je ljudstvo nosilo obleko le iz domačega platna.

Jadrovino, ki je najbolj slovela, so izpodrinili škotski izdelki iz Dundya, kjer so jo izdelovali v velikih tovarniških podjetjih. Tanjšega in boljšega platna na Kranjskem sploh niso izdelovali in srednje fino domače platno se je že smatralo za boljši proizvod. Škofja Loka je nekdaj mesečno izvažala 20 do 25 visoko naloženih parizarjev platna. Leta 1872 pa je že zadostoval en voz mesečno za ves izvoz. Lanene preje bi bili lahko mnogo prodali, toda zaradi slabe izdelave in neenakomernih niti ni bilo naročil, niti se ni dala doseči pri prodaji primerna cena. Ostala je le še predelava lanenega semena v olje. Takega je ostalo od vsakoletnega pridelka okrog 34.000 mernikov. Iz dveh mernikov so pridobili 20 funtov olja, tako da je lanena kultura na Kranjskem dala 3400 centov lanenega olja. Olje so prešali v malih mlinih in pogaače porabljali za pitanje živine in zboljšanje krme, olje samo pa je služilo po večini le za svečavo.

9. SKLEP

Kmetijski družbi je uspelo, da je z uvozom tujega semena izboljšala in regenerirala kulture lanu, povečala pridelek in izboljšala njegovo kakovost. Problem surovine je bil torej rešen in poln uspeh dosežen. Slabše pa je bilo z vzgojo kmetov za izboljšanje predelovanja lanu. Nauki, ki jih je objavila Kmetijska družba, so le deloma in le ponekod nekaj zalegli. Primitivna miselnost kmetov je bila takrat nedostopna za praktične nasvete in tako je bilo blago, ki so ga postavili na trg, zaradi slabega godenja in obdelave ocenjeno kot manj vredno.

Iniciative, da bi se koncentrirala predelava v modernem industrijskem obratu, ni bilo. Treba je bilo čakati skoro pol stoletja, preden je bila osno-

vana tovarna platna v Grosupljem in s sodelovanjem čeških industrijalcev tudi tkalnica v Jaršah. Kranjsko gospodarstvo je v osemdesetih letih preživljalo obupno krizo ne samo v kmetijstvu, marveč tudi v železarstvu, žeb-ljarstvu in v večini hišnih obrti in v tej depresiji ni bilo nobene podjetnosti.

Kljub vsemu so se kulture lanu držale še dolgo potem, ko je l. 1870 stekla gorenjska in leta 1893 dolenjska železnica do Novega mesta in Kočevja. Širjenje bombaževine in jute v škofjeloškem okraju je napredovalo, kakor je odmiralo platnarstvo. Ta proces sta pospešili novi predilnici in tkalnici bombaža, ki sta nastali leta 1885 v Trziču in dve leti kasneje v Litiji. Po prvi svetovni vojni pa je celo sama Škofja Loka dobila na Trati ob železnici moderno predilnico bombaža, v mestu pa so nastala tkalniška podjetja. Tradicija oljarstva pa se je v ljubljanski okolici in kranjskem okraju dolgo obdržala in se končno koncentrirala v moderni industriji v Medvodah in v Britofu pri Kranju.

Literatura

- Izvestja muzejskega društva 1894, str. 95.
Barth-Barthenheim: Oesterreichische Gewerbs- und Handelsgesetzkunde, 1820. VI. zvezek, str. 90—102.
Annalen der Krainischen Landwirtschaftsgesellschaft 1842, str. 37; 1843, str. 39 in str. 41.
Naznanila c. kr. Kmetijske družbe 1870, 1871, 1873, 1874, 1875, 1877, 1879 in 1880.
Bericht der Handels- und Gewerbekammer 1857—1860, str. 65.
Bericht der KK Gewerbe-Inspektoren über die Heimarbeit, Wien 1901, str. 337.
Bericht der Handels und Gewerbekammer für Krain 1852, str. 8.
Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien 1891, Band Kärnten und Krain, str. 500.
Ernst Oberhummer: Die Baumwollindustrie, Wien 1917.
Kronika slovenskih mest 1934, str. 137.
Statistika kultur lanu, Naznanilo 1871, str. 1—20.
Statistischer Bericht der HG Kammer Krain für das Jahr 1875, str. 251.